

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДА

СТУДЕНТИЛЕРГЕ ДУЗА

Москвада Тывадан өөренип турар студенттер 2001 чылдың Шагаанын байырлаган эртеринге акш-көпөк дөңгөзүлгө келгүзүрүн база амыралы чедимес студенттерге материалдык дуза чедирерин дилээн бижикти ТР-ниң Президентинче чоруткан. Ук дилегин өөренип көргөш, Тыва Республиканы Чазак доктаал хүлээп алган.

Москвада дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөренип турар студенттерге база сургуулдарга Шагаа эртеринге, тыва национал хептер садым алырынга, тергилни өөредилгелерини шаааарыга, амыралы чедимесстерге материалдык дуза чедиреринге 88 муң рубльди аңгылап бээр.

ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

Тыва Республиканың Чазанын шиит пири-биле Тыва Республиканың бүүрек аарыгларының чутула айтыргларының талазы-биле эртем-практиктиг конференция бөгүн, февраль 22 де, Чазак Бажынының хуралдар залына 10 шакта ажыттынар. Оон ажылынга республиканың бүгү эмнелелеринин эмчилери, Санкт-Петербург, Барнаул, Абакан хоорайлардан эртемденер, ТР-ниң Чазанын, кожуннар, хоорайлар, сумулар чагыргаларының харысалгалыг ажылдакчылары киржир.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 23 (16328) ■ 2001 чылдың февраль 22, четверг ■ Ат салган шагы 20.00 ■ Садар өртөз 3 рубль.

ТР-ниң оралакчы-президентизи-биле интервью

ШЫДААР ЧҮҮЛҮВҮСТҮ КЫЛГАН БИС

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак болгаш Республиканың Чазанын кижигерин республика-даа ниитинге, оон дашкаар-даа черлерге сургакчы-даашканын түнелдериниң дугайында сонукчуларынның мурунуга илеткээри чыгып апарган. Эртен иделде Москваже сургакчылашкындан республиканын оралакчы-президентизи Алексей Мельников ээл чедип келген. Ол келген доран массалыг информация чепсектеринин ажылдакчылары-биле ужуражып, чуртун найысылалыга кылган ажыл-херектери-биле таныптырып, журналистерин салган айтыргларына тодаргай харымаларын берген.

Мээң ажылың сургакчылашкынын кол нуруузаңда РФ-тин Чазак Даргазының оралакчызы А.В. Гордеевке болуп протоколду чөвүлел хуралдын белектелин доозары-биле холбашкан. Анаа республиканың агроулетпур комплекзинин айтыргдарын чутулаажап көөр ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызының удуртудгазы-биле кады федералдык яамының 9 департаментининге удуг чергелг акжылдарын кылып чорутуус Тыванын көдээ ажыл-агыйын хөгжүдүзүрүн чамдык угландышкынын акшаландырырынга федералдык бюджеттен 100 млн рубль хире акша-хөрөнгүн үндүрүп бээр, көрдүңүз чутула документини акжылдык кылган, ат салдыртыры-биле кийришис. Уш төлөвүлгө салын-хуузаң Шериг-оол Дижикович биле Алексей Васильевич Гордеевтин ужуражылгазы үс шипи пирлээр Оларга хамаарыш тыр каксы дугуржулганы бистин Президентизи эртен сургакчылашкынын үзүндө кылган турган. Ол дээрже Кызылдың куш фабриказы, нога ажаар телдиз комбинатын чартырынга, Чазанага ажыттынар. “О” деп күрүнениң каттышкан бедүрүлгезинин материалдык баазаын тургузарынга акша-тогерикти үндүрүп бөрийини айтырглары-дыр.

Москвага бистин Як-42 самолету-биле холбашкан айтырглары база шипи-ледисинг Эдентиг чүве чүдизе, “Як-Сервис” биле Күрүнениң өчү-хөрөңг комитетинин аразында чардынган керээде самолету хөдөңгө ап турар тала Кызыл-Москва аразына ужуушкуну чорудар дугайында пунктун кирибээс болуп турар. Ындыг негеселдин албан турарын хамыктын эгезинде сагындырып келген турбужевиске аан. Республика бюджетинче огудул орулга кирибейн турар бирле үш-үдүрүм керээ чардынган турган-дыр. Ол хамаанчок, бөгүн билдинип келгенин езугаар алырга, агаар транспортуну техниктиг хандырылганын болгаш агар септелгенин чорудуп турганы дээш “Як-Сервиске” бистер 2,6 млн рубль өредиг, а ол биске чүгө 800 муң рубль түнүгү хөдөңгөлгө акжашын төлээр болуп турар. Ындыг чүүлү үндээни-биле шын эвес деп санай турар бис. Ычангап февраль 23-те,

ажылдыг М.М. Касьянов биле база ужуражып Бо ужуражылгага кол черин бистин республикависка хамаарыштыр хүлээп алдыгын №1045 доктаалдын күөсөлдээни айтыргы ээлээр чутаажок. Чүгө дээ федералдыг тускай соулгалыг программа хүлээп алдымас деп чүл илез-биле билдинип келген. Амдан эгелеп 2002 чылдын бюджетинин хевирлээшкенин чорудуп эгелей берген, ыңдыг болганда эртен чылдын үлегерин эдерип, бо доктаалдын үзүктөл чок акжылдашкынын чедип ап, оон күөсөлдээни 2002 чылдын бюджетинче кириген турарын чедип алыры чутула.

Россия бо чылын даштыкы өрелерин төлөп эгелээрин хүлээнип алган болганда, бюджеттин, тодаргайлаарга, оон немелде орулгаларын үзе кезип, өскэр бижып эгелээр чутаажок. Ш. Д. Ооржак Күрүне Думазында бистин депутадывис И.И. Локтионов-биле ужуражып, тургустунуп келип болур чидирилгенин канчаар эвээж дийринин айтыргларына оон-биле ниити турушту, үзөл бодалды тодаргай соулгалыг.

Дээди Хуралдын ээлчег чок сессиязынга Президентиниң киришпейн барганыга каксы доктаал көрөин Субботта 16 шак үзүндө, сессияга чалганын эгелейн, хүнүн айтыргын ыңда ачылган, кандыг айтыргын чутулаажап көөр деп турары Конституция бе азы бюджет төлөвүлгө билдинмес. Чүгө харын дараазында хүн хөгжүм-шин театрында Тыванын XX чүс чылда шылгараңгай кижилерин демделген турда, парламентинин оралакчы даргазы В.А. Ушкалов Дээди Хуралдын Чөвүлели бодунуң удуг хуңде болуп эртен хуралына конституция айтыргын сайгарып көөр деп шиптирлээрин дынаткан. Кес кырынга келгенде, Президентиге уг-шгини тодаргай алыры дыка берге болган болбайн аан.

А алызында алыр чүве болза, ТР-ниң Президентизи бодунуң туржун Күрүне илеткелде тодаргай, ыңда маргылаалыг айтыргларын бирден бирээр чокка айткан. Бис шыдаар чүүлүвүстү дөгөргезин кылган бис.

— **Бөгүн улус-чопуу Дээди Хуралдын сайгарып келгени 2001 чылда республика бюджетинин салым-чолу дүвүредип турар. Президент оон төлөвүлгө катан сайгарыры-биле депутаттарга эгизген болгай. Ону кандыг изылыг тайылбырлап болуру?**

Депутаттар Дээди Хуралдын эргелеп-башкарылга аппаратынын санын 16 кижиге улгатырып саналдап турарлар. Ындыг чүлү 2001 чылда федералдык бюджеттин дугайында Хоойлунун 32 чүлү-биле каржыл турар. Ында эргелеп-башкарылга

аппаратынын туржук, а ажылдакчыларын штаттыг санын өстүрерин федералдык органнарга хораан, а субъекттеринин күрүне эрге-чагырга органнарына ыңдыг чүлүлү кылбазын сүмелээш болуп турар.

Мээң бодап турарым-биле алырга, бюджеттин сайгалыгынын үзүндө чаштырг кылдыгын. Бюджетти сайгарып көөрүнүң дугайында Хоойлуда ийги номчулгада чорудээш байдалдар тургустунуп келгенде, Президентиниң бодап парламентиниң талазында чопшээр-жиле комиссиязын тургузар, оон соонда төлөвүлгө үшкү номчулгасе саналдап кирир деп айттып турар. Бистин депутаттарывис бюджетти ийги номчулгдан хүлээп алырын кызытканнар, ону чүлүдүгүнү көөр болбайн аан. Ыңчалза-даа чамдык тоовайн эртерин болбас чүлүдүгү тургустунуп келген-дир Мындыг байдалдан дүрген үнери-биле чопшээр-жиле комиссиязын доп-дараан тургузуп, маргылаалыг айтыргларын ажып эртерин чутула.

Моон алырга, бюджет адырының ажылдакчылары шалың акжашын алыр дээр болза, Хоойлунуң хүлээп алышкынын маңаар апар ышкыла?

Акша-хөрөңг четкилел келген, ыңдыг бол алышкынын бөдүлгө шалың акжашын оон-биле парламентинин бюджетти хүлээп алырында хамааржыр. А Хоойлукта чүлү да чүвенин күөсөлттүмез билдинтир.

Амгы үе-чалаада республиканың Чазанын мурунуга кандыг айтырглар тургустунуп, чүлү шиптирлээр болуп турары?

Эн кол айтыргы кышты чидирг чок доозары. Февраль, март — эң-не берге айлар ол дур. Даштын соок наадаан-даа бол, узун кыштын дургузунда кижилер туржук, механизмер безин шылап турупкан боор, аңаа-манча таарымча чок байдалдарын тургустунуп кээр ыяда. Ону болдурбазы чутула.

Шиптирлээр айтырглар-ла хөй Часкы хову ажылдарыга белекелдер, апрель 1-ге чедир федералдыг тулугларын акшаландырышкынын ажыдарын чедип алыры дээш, оон-даа өскө. Бо чылын Тывага 140 объектинин тудар Акша-тогерик бар, ыңдыг болганда шалышкыны-биле туттунуп, тулугну күчүлери улгатырары апар. Бо уаада бис барык 600 млн. рубльди инвестиция сорулгаларынча угландырып болур шинектиг бис. Ындыг болганда кол кичээнгейн политикаже эвес, а экономикаже угландырып херек. Чүгө ыңчан ажыл чок чорук, кеме-херек үлгөдешкенин биле демисел дээң чикетиг чидиг социал айтырглар шиптирлеттинер.

А. АЛАШ.

ДААРТА — Ада-чурт камгалакчызының хүнү

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, ЭРГИМ ЧАҢГЫС ЧЕР-ЧУРТТУГЛАРЫМ!

Бистин чуртувус даарта Ада-чурт камгалакчызының хүнүн демделээр. Февраль 23 — чаңчыл езугаар эр улустун байырлавы, дайынчы эрес-маадырлыг чоруктун, дидим болгаш хүлээлгезинге шыны болурунун байырлавы. Ыңчалза-даа ону бүгү чон демделеп турар, чүгө дие Ада-чуртун камгалаары — бистин хөй националдыг чуртувустун — Россияның хамааты бурзунун ыдыктыг хүлээлгези.

Ада-чуртун Улуг дайынының чылдарында төрөөн чурттуң хосталганын болгаш хамаарышлас чоруун камгалап алган чонун шыны оолдарын болгаш кыстарын ханы өөрүшкү-биле сактып, чурттуң камгаланыр агарларын маадырлыг күш-ажылы-биле камгалап, күжүн болгаш кардын камнавайн, харын-даа амы-тынын берип, Россиянын бүрүн-бүдүн болурун камгалап турар кижилерин хүндүлөп, йөрзөп турар бис.

Эртен чүс чыл Россиянын улустарына болгаш оон Чепсекте Күштеринге шыныгылгалдарының чүс чылы бооп артан, ол үеде күрүненин догунаарының айтыргын чаңгыс удаа эвес шиптирлээң. Чаа чүс чылда чамдык бурунгаарлашкынар демделгетинзе-даа, элээн каш айтыргларын тургускан, аңаа Чечня болгаш

Сонгу Кавказ айтырглары хамааржыр. Оларны шиптирлээринин аар үргези Ада-чурт камгалакчыларына оонашкан.

XX чүс чылдын шериг-политиктиг болуушкунары бистин чонувусту оюп эртпээң. Фашисттер эжелек-чилерден кижиге төрөлгөтенин хостарына тыва эки турачыларын маадырлыг чоруу төөгүгө кезээ мөңгөдө артар. Афганистанга амы-тынындан чарылган бистин 12 чаңгыс чер-чурттувус, балыг-бышкыга таварышкан он-он оолдарывис бистин чүректеривиске кезээде артар. Төрөөн чурту дээш өлгөннениң даңзыында чечен дайынынын кижикчилери база немешкен.

Ыңчанмыже ол өлүм-чидим аңаа-ла барбаанынга бүзүрөп идгезе чогуур бис. Ол өлүм-чидим улуг болгаш хөй шылгалдаларга таварышкан Россиянын бүгү улустарына тайбыны, чаагай амыдыралды хайырлаар.

Байырлал-биле, эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Силерниң кижиге бурзунгө аас-кежимин, кадыкшылды, силерниң кырыңарга булут чок аяс дээр чайнап турарын күзедим.

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш. ООРЖАК.

АКШАЛАНДЫРАРЫН ЧОРУДУП ЭГЕЛЭЭН

Тыва Республиканың Чазак 2001 чылдың бюджет төлөвүлгө Дээди Хуралга катан чутулажырын малавай, январь айның шалыңын болгаш чамдык кол социал төлөвүлгөри февраль 20-де акшаландырып эгелээң.

Парламент бюджет дугайында Хоойлуну баштайгы оралдажышкын үзүндө хажыдышкыныларын хүлээп алганында Президент ону катан чутулаажып көөрү-биле дедир чоруткан Хоойлук күштүг болуп эгелээшкенин барымдаалааш, ТР-ниң Сан-хөө яамызы амгы чурумун езугаар эртен чыгып бюджетти 42-айга хувааганынын 1 хем-хөй биле акшаландырышкынын кылып эгелээң. Ол акша дээрже, социал төлөвүлгөри санаваска, бюджет ажылдакчыларының бир айда алыр шалынын төлөөринге безин чепсек Социал дүшкүрүлү чорукту болдурбас, өрелер төлөвининде байдалды чидген дирбес дээш Тыва Республиканын Чазак сонгаарлаадып болбас хереглелдерин акшаландырыры биле 145,7 млн. рубльден берген. Оон 85,7 млн. рубльди 20 хуу немелделерин кириштирп январь айның шалынынга ажылаар 38 млн. рубльди 2000 чылдын май айдан август айга чедир

арткан өрелерин индексациязы-биле кады дуглаарына көргөн 2,4 млн. рубльди февраль айда хайгаарал тежээл чок уруглар пособиедеринге төлээр. Февраль айда студенттеринин стипендиязынга 100 рубльди немээр Ажылдажып турар чонунун медшана камгаладылазынга 4 млн. рубльди үзүп берген. Февральда уруглар пособиезинге 10,1 млн. рубльди, “Инавалдеринин социал камгаладынын дугайында” хоойлуну ботталдырырынга субсидия кылдыр 3,4 млн. рубльди, башкыларга методиктиг литература дээш компенсацияга 1,1 млн. рубльди, эрге хоойлу камгалаар органнарын ажылдакчыларынын аш-чечин төлөөринге 500 муң рубльди бээр.

Устүндө көрдүңен 145,7 млн. рубльден 107,6 млн. рубльди кожуннарга ажылаар ТР-ниң Сан хөө яамызының бүзүредип турарын езугаар алырга, чон бо акшаларын Шагаа байырладынын бетинде алыр барымдаа бар. Чазактын бо шиптиринин дугайын шалың төлөөринге шалың тургускан ТР-ниң Дээди Хуралында дынаткан, бюджет төлөвилелин дүрген хүлээп алыры база катан сүмелээң.

Тыва Республиканың Президентизинин “XX чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирир Тыва Республиканың шылгараңгай кижилеринин даңзызын бадылаар дугайында” 2001 чылдың февраль 16-да № 869 Чарлыын боттандырып талазы-биле хемчеглер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2001 чылдың февраль 16-да № 200 Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың Президентизинин “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирир Тыва Республиканың шылгараңгай кижилеринин даңзызын бадылаар дугайында” 2001 чылдың февраль 16-да № 869 Чарлыын күөсөлдөп биле Тыва Республиканың Чазанын ДОКТААЛДЫРЫ БОЛЗА:

1 Тыва Республиканың Чазанын “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кандидаттары шилпир талазы-биле Күрүне комиссиязы, Тыва Республиканың Парладал болгаш информация талазы-биле Күрүне комитети Тыванын алдаржыткан шылгараңгай кижилеринин даңзызын (№ 1 капсырылга № 22 “Шында” үгөт), “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирир кандидатураларын даңзызын (№ 2 капсырылга) “Тувинская правда” солунга 3 муң экзemplар, “Шын” солунга — 6 муң экзemplар кылдыр 2001 чылдың февраль 20-ге чедир парлар.

2 Тыва Республиканың Чазанын Күрүне комиссиязы В.Кок-оол аттыг хөгжүм-шин театрында 2001 чылдың февраль 18-те “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп

кежээ-парады болгаш Тыванын алдаржыткан шылгараңгай кижилерге Алдын бижиктерин тыпсырын организаагар

3 Тыва Республиканың Сан-хөө яамызы “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирир кылдыр кандидаттарын даңзызын парлар талазы-биле чарыгалдарын төлөөринге “Тувинская правда” солунга 16 муң рубльди, “Шын” солунга — 19 муң рубльди Тыва Республиканың Чазанын курлавыр фондундан аңгылаар.

“XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп кежээ-парады эртерин талазы-биле чарыгалдарын дуглаарында Тыва Республиканын Чазанын курлавыр фондундан смета езугаар 130, 825 муң рубльди Тыва Республиканын Чазак Аппаратынга аңгылаар.

4 Бо доктаалдын күөсөлдөш дээш контрольду Тыва Республиканың Чазак Баштынының оралакчызы Ч.Ч.Д. Ондарга датгыр

Ш. ООРЖАК.

“XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп номну үндүрер талазы-биле Күрүне комиссиязының чонга

УГУУЛГАЗЫ

Хүндүлүг ха-дуума! Тыва Республиканың Чазанын “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номун үндүрер дугайында” 2000 чылдың декабрь 19-та №1267 доктаалын езугаар тургускан “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп номну үндүрер талазы-биле Күрүне комиссиязы Күрүне номунун дугайында негелдег дүүштүр кандидатураларын шилпир талазы-биле комиссия хуралдарын доктаамал чорудуп келен.

2000 чылдын декабрь 19-тан 2001 чылдын февраль 16-га чедир “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирир-биле яамалардан, ведомстволардан, албан черлеринден, организациялардан, кожуннар чагыргаларында 470 кандидатура кирген. Тыва Республиканын Ниити биле профессионал яамызынын (П.Морозов), Култура болгаш кино яамызынын (В.Наскыл), Тыва Республиканын Кадык камгалап эм болгаш техниктиг хандырылга яамызынын (А.Начын), Тыва Республиканын Сан хөө яамызынын (М.Нурсат), Спорткуркомунун (С.Ооржак), Статкуркомунун, РФ-тин Айылыг чок чорунун федералдыг албанынын ТР-де Эргелелин (Ч.Удумбара), Иштиг херектер яамызынын (С.Монгуш) удуртукчулары, Чоон Хемчик, Улуг Хем, Каа Хем, Эрзин болгаш Тес-Хем кожун чагыргалары документтерин белектерин харысалгалыг-биле көрүп, аңаа херек чүлүдүрнү чогуур үзүндө бергенер.

Күрүне комиссиязы келген материалдарын кичээңгелг өөренип көргөн, Күрүне номунуң чутаажок кирер эргилг 34 кандидатураны бадылаан (№ 22 “Шында”) үгөт. Ол кижилер XX чүс чылдын дургузунда боттарын шылгараңгай кижилер кылдыр көркөскөргөн болгаш дегелер аразында Тыванын

алдаржытканнар. Яамаларын болгаш ведомстволарын илп үндүргөн артан кандидатураларын Комиссия болгаш Тыва Республиканын Чазак Чөвүлели каттышкан хуралыга массалыг информация чепсектерин парлар деп шиптирини хүлээп алган, кижилерин санал-оналдарын өөренип көрүп, кирген саналдарын ай хуусаада анализтеп, “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга шиптирген кандидатураларын кирир дугайында түнел шоптирин хүлээп алыр.

Хүндүлүг номчукчулар, чаңгыс ада-чуртчулар! Тыванын XX чүс чылда шылгараңгай кижилери атка кириген кандидаттарыны **СОУГУУГА АЖЫКШЫН** k1@p-bite.2001 чылдын март 18-ке чедир боттарынын санал-оналдарынын бээрлерин Күрүне комиссиязы Силерден дилеп тур. **Харылажык тел:** 3-67-20 азы Тыва Республиканын Чазак бажыны, кабинет 407.

Күрүне комиссиязынын кежигүнери “XX чүс чылда Тыванын шылгараңгай кижилери” деп Күрүне номунга кирер Тыванын шылгараңгай кижилерин ыяап-ла тодаргай алыр сортуга биле Күрүне комиссиязынын хуралыга көргөн кандидатураларын даңзызын төлөвилелин бо солунда парлаан, ук даңгыга хамаарыштыр кончук хынамчалыг бооп, ады кирибөө алдаржы кижилерин, эң ылангыч көдээ ажыл-агый мурунукчуларына, эртемденеривиске, күрүненин хөй-ниити ажылдакчыларына болгаш өскө-даа кижилерге хамаарыштыр боттарынын санал-оналдарынын кирирлерин улуу-биле дилеп артывис.

(Даңзы 2-ги арында).

ТҮННЭЛ ХУРАЛ

Февраль 21-де республиканың Көдээ ажыл-агый яамызыга эртен 2000 чылда мал ажылының болгаш оон уксаажылыга хамаарыштыр ал чоруткан хемчеглерин түнелди үндүргөн республика чергелг хурал болган. Оон ажылынга кожуннарның көдээ ажыл-агый эргелелеринин начальниктери, кол зоотехниктер, зоотехник-селекционерлер, көдээ ажыл-агый бедүрүлгелеринин удуртукчулары, мал эмчилери дээш, өскөлөрдө кирешкен.

Хуралдын ажылын Чазак Баштынының оралакчызы Владимир Дунатович Хемчир оол ажыдары-биле соң алгаш, чоңуңу мал ажылынга хаара түдүп турар болгаш оларын

салган айтыргларына доп чок болгаш тодаргай харымаларын берген.

Хун чурумунда көрдүңен эртен езугаар бирги айтырг талазы-биле тускай илеткели Көдээ ажыл-агый яамызынын сайыдынын оралакчызы Алексей Эрес-оол кылган. Мурункуда чылдарга дегээрге, бо чылын уксаажылыга талазы-биле мал ажылында улуг өскөрүлгө болбаан. Республикага уксаажылыга ажылын экижидер биле чорудуп турар хемчеглерин

Чимисмаа МОНГУШ.

“XX чүс чылда Тываның шылгараңгай кижилери” деп Күрүнө номунче кирер кандидаттарның

ДАҢЗЫЗЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың февраль 16-да № 200 доктаалыга № 2 КАПСЫРЫЛГА

**СОВЕТ ЭВИЛЛИНИИЧ
МААДЫРЫ** номинацияга
1. Братин Василий Петрович
2. Бухтеев Михаил Артемьевич
3. Ефимов Леонид Николаевич
4. Кабак Николай Пантелеевич
5. Кеңил-оол Тюлюш Балданович
6. Макаренко Николай Николаевич
7. Семирацкий Александр Антонович
8. Трофимов Николай Игнатьевич
9. Чүргүй-оол Хомушку Намгасевич

**СОЦИАЛИСТИК
КУШ-АЖЫЛДЫҢ МААДЫРЛАРЫ**
номинацияга
1. Астафьев Петр Васильевич
2. Бавун-оол Уин-оол Андреевич
3. Давыд Дойбан Дагыянович
4. Данзырын Калдар-оол Хертекович
5. Даржаа Эрестол Даржаевич
6. Зайцев Александр Михайлович
7. Зюлин Юрий Николаевич
8. Иванов Семен Герасимович
9. Ковалев Григорий Михайлович
10. Лопсанчап Ооржак Чываажыкович
11. Монгуш Чола Допур-оолович
12. Ооржак Дажы-Намчал Чыргай-оолович
13. Парыма Маады Анядыевич
14. Сафонов Иван Петрович
15. Суровцев Эварист Минович
16. Тамдын-оол Сарыгал Саятеевна
17. Тока Салчак Калбак-Херекевич
18. Түргөн-оол Александр Каран-миевич
19. Уруле Кандан Шыраповна
20. Янчат Василий Оюнович

**РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ
МААДЫРЛАРЫ** номинацияга
1. Шойту Сергей Күжүтегович

КҮРҮНӨ ТҮРГҮЗҮҮ номинацияга
**Бөлүк: Амбын-нояннар, Чазак
Даргалары**
1. Агбаан Демчи (Амбын ноян)
2. Баир Алексей Ширимеевич
3. Комбу-Доржу (Амбын ноян)
4. Куулар Дондук
5. Мендуме Михаил Клаевич
6. Монгуш Буян-Бадиргы
7. Ондар Чинит-Доржу Байрович
8. Ооржак Шериг-оол Дизижикович
9. Сат Чүрмит Дажы
10. Серяков Владимир Ефимович
11. Соднам Балчир (Амбын ноян)
12. Соан Ойдул
13. Чымба Александр Маныгасевич

Бөлүк: Күрүнө ажылдакчылары
1. Адыг-Тюлюш Хемчик-оол
2. Анчима Тока Хертек Амырбитовна
3. Дилинмаа Бай-Кара Шөжүлбеевна
4. Камова Татьяна Шожалаевна
5. Кочетов Сергей Кузьмич
6. Ооржак Шериг-оол Дизижикович
7. Оюн Күресди
8. Сафьянов Иннокентий Георгиевич
9. Тока Салчак Калбак-Херекевич
10. Шагдыржап Иргит Чапсынович
11. Ширин Григорий Чоодуевич

**Бөлүк: Профэвилелдер болгаш
хой-интии организацияларының
удуртукчулары**
1. Норбу Тамара Чаш-ооловна
2. Ромашов Александр Александрович
3. Шагдыр Сюрюн Оюн Санаевич

**Бөлүк: Эрге-чагырганың
күүсекчи органдарының
удуртукчулары**
1. Адыг-Тюлюш Хемчик-оол
2. Аракчаа Ахмед Ланаевич
3. Байкара Татьяна Ивановна
4. Красный Сергей Хөчөкович
5. Күнчүн Николай Луджапович
6. Куулар Шулуу Даваевич
7. Мельников Алексей Александрович
8. Ооржак Сергей Ынаажыкович
9. Салчак Мычин Санчатович
10. Сафьянов Иннокентий Георгиевич
11. Сердобов Николай Алексеевич
12. Тамдын-оол Василий Санмаевич

Бөлүк: Прокуратура
1. Барышев Николай Прокопьевич
2. Кара-сал Пириндей Оруму оглу
3. Куулар Шагдыр Седий-оолович

Бөлүк: Суд удуртукчузу
Ховалыг Анай-оол Дытыпасевич

**Бөлүк: Күрүнениң айымал
чөк чоруу**
1. Иргит Валерий Николаевич
2. Стал-оол Тюлюш Араптанович

Бөлүк: Чепсектиг күштер
1. Булчун Степан Самбажыкович
2. Кочетов Сергей Кузьмич
3. Кравченко Александр Деминович
4. Шетинкин Петр Ефимович
5. Шомо Семен Данилович

Бөлүк: Генералдар
1. Арташ Монгуш Баян-оолович
2. Кара-сал Владимир Бораевич
3. Монгуш Сергей Сайын-Белекович
4. Удумбара Чанмыр Александрович
5. Чакар Соан Сотпасевич

Бөлүк: Каайлы чери
Сувандин Иван Максимович

**Бөлүк: Дипломаттыг
корпус**
1. Бадраа Иргит Ужунеевич
2. Кара-сал Елена Владимировна
3. Танов Седий-оол Токпак-оолович
4. Хертек Ананды

**Экономика номинациясы
Бөлүк: Энергетика**
1. Адыбай Михаил Хертекович
2. Иванов Николай Иванович
3. Меркушев Анатолий Федорович

Бөлүк: Орук тудуу
Санаа Садчак-оол Саянович

Бөлүк: Автотранспорт
1. Ондар Хунажык Комбуевич
2. Чамзын Кий-оол Удумбараевич

**Бөлүк: Хем транспорту болгаш
далай флоту**
1. Ашак-оол Марат Агванович
2. Чооду Владимир Карбыш-оолович

Бөлүк: Агаар транспорту
1. Ензак Алексей Буянович
2. Кравцов Виктор Константинович
3. Хопуя Ховалыг Тогдугашович
4. Чинит Чилин Сангасевич
5. Чооду Кидипей Дагбаевич

Бөлүк: Харылзаа
1. Монгуш Эрес-оол Александрович
2. Насюрюн Галина Ивановна

Бөлүк: Радио болгаш телевидение
1. Ананын Василий Андреевич
2. Дутержаа Галина Дөмүр-ооловна
3. Кондинкин Сергей Дмитриевич
4. Монгуш Калдар Кашпак-ооловна

**Бөлүк: Көдээ ажыл-агый (адырлар
болгаш мергекчилдер айы-биле)**
1. Агатов Михаил Иванович
2. Дандар Доржу Сааяевич
3. Дандурун Иван Симчович
4. Дилгирек Константин Канчыр-оович

**Бөлүк: Көдээ ажыл-агый (адырлар
болгаш мергекчилдер айы-биле)**
1. Агатов Михаил Иванович
2. Дандар Доржу Сааяевич
3. Дандурун Иван Симчович
4. Дилгирек Константин Канчыр-оович
5. Доктугу Монгуш Докур-оолович
6. Долганина Валентина Абрамовна
7. Иргит Вячеслав Комбуевич
8. Кара-сал Даан Домбалановна
9. Конгар Николай Манзуй-оолович
10. Кошкар-оол Богатыр Самбуевич
11. Кудурукпай Хертек Чудекеевич
12. Лавриненко Иван Григорьевич
13. Ломаев Анатолий Иванович
14. Монгуш Алдын-кыс Санаа Байыровна

Бөлүк: Тууду
Крючков Михаил Яковлевич

**Бөлүк: Улетпүр
(адырлар айы-биле)**
1. Донгак Каадыр-оол Ортунашевич
2. Жаров Андрей Федорович
3. Күдөр-оол Иргит Чымынович
4. Монгуш Дадар-оол Сангыр-оолович
5. Неволин Анатолий Афанасьевич
6. Пешков Иван Павлович
7. Стрикин Эдуард Александрович
8. Сумба Раиса Тартаевна
9. Туровец Семен Михайлович
10. Ухов Виктор Алексеевич

**Бөлүк: Чуртталга-коммунал
ажыл-агый**
Мельниченко Виталий Павлович

Бөлүк: Амыдырал хандырылгасы
Буянды Семен Кунгасевич

**Бөлүк: Садыг болгаш инитиниң
чеченилге чери**
1. Даньшина Валентина Ивановна
2. Катков Юрий Сергеевич
3. Ширин Александр Дадаевич
4. Ожакова Анастасия Федоровна

Бөлүк: Ацпыр ажыл-агый
1. Ак Мырлаа Ак-оолович
2. Бараан Серен Чурукпановна
3. Мырлаа Бараан Хүренович

Бөлүк: Арга-арыг ажыл-агый
1. Аракчаа Чудлудм Көгелович
2. Воронков Терентий Петрович

Бөлүк: Суг ажыл-агый
Достак-оол Монгуш Бүкүлдүрешович

Бөлүк: Чер тургузуу
1. Пешеложный Иван Порфирьевич
2. Харитонова Раиса Федоровна

**Бөлүк: Гидрометеорологтук
албан чери**
Григорьев Иван Иванович

Бөлүк: Банк ажыл-чорудулгасы
Оюн Данчай

Бөлүк: Сан-хоо
Будегечиев Будегечин Конзулакович

**Гуманитарлыг адыр талазы-биле
номинация**

Бөлүк: Башкы
1. Алдын-оол Ария Араптановна
2. Араптан Борбак-оол Иргитович
3. Бегзи Регина Рафлановна
4. Салчак Краск Байыр-оолович

**“Орус дыл болгаш литература
башкызы”**
Мистрюкова Наталья Екимовна

**“Тыва дыл болгаш литература
башкызы”**
Белек Баир Алексей Мокуролович

“Математика башкызы”:
Хойлаака Ооржак Сундуевич

“Физика башкызы”:
Уколов Виктор Николаевич

“Химия башкызы”:
Алдын-оол Петрова Галина Ивановна

“Биология башкызы”:
Дүкежек Сат Шангыр-ооловна

“География башкызы”:
Достай Сырбаа Машпак-ооловна

“Даштыкы дылдар башкызы”:
Дудина (Казанцева) Алевтина Иван овна

“Орус эге класстар башкызы”:
Чараш-оол Мария Ивановна

“Тыва эге класстар башкызы”:
Чылбак Вера Сергеевна

“Күш-культура башкызы”:
Абрымов Александр Петрович

“Уран чурулга башкызы”:
Куулар Алексей Доржуевич

“Музыка башкызы”:
Танов Альберт Седий-оолович

**“Педагог-психолог, дефектолог
башкы”:**
Ермишкина Мария Прокопьевна

“Күш-ажылга ооредилге башкызы”:
Күжүгет Степан Белекович

**“Школа назыны четпээн ооредилге
албан черлериниң кижизидикчи”:**
1. Ельцова Фаина Андреевна
2. Хомушка Ирина Байыровна

**“Школа назыны четпээн ооредилге
албан черлериниң эргелекчилери”:**
Коновнищина Анна Казимировна.

“Немелде ооредилгениң педагогу”
Филимонова Маргарита Павловна

**“Нинти ооредилге школаларының
директорлары”:**
1. Монгуш Кара-кыс Кожай-ооловна
2. Селина Нина Васильевна

“Эге профессионал ооредилге”
1. Сарбаа Яков Васильевич
2. Шишгин Кирилл Филимонович

“Ооредилгениң удуртукчулары”:
Болдур-оол Борис Хожучкенович

Бөлүк: Адыр айы-биле башкы
1. Ладанова Вера Лукинична
2. Минин Иван Григорьевич
3. Салчак Серот Седенович
4. Эргил-оол Игорь Чагович
5. Тыва дыл

**Бөлүк: Эмчи (специализация айы-
биле)**
1. Батчий-оол Кузьма Балчирович
2. Еремеева Ольга Федоровна
3. Канунников Александр Иванович
4. Клевешникова Полина Дмитриевна
5. Ковенский Юрий Зиновьевич
6. Козлова Лидия Михайловна
7. Куулар Доржу Көк-оолович
8. Монгуш Данов Машпак-оолович
9. Охотникова Лидия Алексеевна
10. Серекей Сергей Агбаанович
11. Сизых Николай Васильевич
12. Торжу Анна (Дакый-Сүрүн) Нам бараловна
13. Федорович Галина Ивановна
14. Цой Константин Николаевич
15. Чуглур Бады Монгушевич

Бөлүк: Шии
Көк-оол Виктор Шожалович

Бөлүк: Композитор
Чыргал-оол Алексей Боктаевич

Бөлүк: Чурукчу
1. Ланзы Сергей Кончукович
2. Рушева Надежда Николаевна

Бөлүк: Журналист-публицист
Шаравин Валерий Севиляевич

Бөлүк: Полиграфия
Попова Валентина Ивановна

**Бөлүк: Драма артизи (эр роль,
херэзжен роль)**
1. Музук Кара-кыс Намзатовна
2. Олзей-оол Николай Оскеевич

Бөлүк: Эстрада артизи
1. Баязитов Рафик Давлетович
2. Намчылак Сайын-Хөө (Людмила) Окан-ооловна

Бөлүк: Кино артизи
Музук Максим Монгузович

Бөлүк: Цирк артизи
Оскал-оол Владимир Базыр-оолович

Бөлүк: Балет артизи
Ажымаа-Рушева Наталья Дойдаловна

**Бөлүк: Опера болгаш оперетта
артизи**
Красная Надежда Сергеевна

Бөлүк: Режиссер
1. Забродин Иван Степанович
2. Ооржак Алексей Кара-оолович
3. Оюн Сийн-оол Лакиевич

Бөлүк: Чогаалчы
1. Калзан Антон Каваевич
2. Кенни-Лопсан Монгуш Бораевич
3. Козлова Светлана Владимировна
4. Кудажы Кызыл-Эник Кыргысович
5. Кюнегеш Юрий Шойдакович
6. Пюрбю Сергей Бакизович
7. Сарыг-оол Степан Агбаанович
8. Сүрүн-оол Салим Сазыгович
9. Чадамба Леонид Борандаевич
10. Янчевецкий (Ян) Василий Григорьевич

Бөлүк: Библиотекарь
Давыдова Анастасия Александровна

Немелде номинациялар:
Таксидермист
Путинцев Иван Матвеевич

Хоомсейжи
1. Дакпай Максим Чаланович
2. Кыргыз Соруктук Самданович
3. Ондар Конгар-оол Борисович
4. Ооржак Хунаштаар-оол Сүрүн-оолович

Чонар-даш уран чүүлү
Монгуш Черзи Хола-Салович

Скульптура
Ондар Товариштай Чадамбаевич

**Бөлүк: Ылантыг эртемниң
эртемдери**
Ондар Хемер-оол Опанович

Бөлүк: Эртемден-филолог
1. Кунаа Александр Чайбарович
2. Монгуш Лопсан-Чинмит
3. Пальмбах Александр Адольфович
4. Сат Шулуу Чыргал-оолович

**Бөлүк: Тоогучу эртемден
болгаш археолог**
1. Аранчин Юрий Луджапович
2. Дубровский Владимир Андреевич
3. Манцай-оол Монгуш Хүргүл-оолович

**Бөлүк: Бойдус эртемниң
эртемдери**
Курбатская Светлана Сүрүнчовна

Бөлүк: Эртемден-эколог
Бугровский Виктор Викторович

Бөлүк: Эртемден-химик
Мышляцев Александр Владимирович

**Бөлүк: Көдээ ажыл-агый
эртемниң эртемдери**
1. Кызыл-оол Илья Дөнгүр-оолович
2. Монгуш Сонгучу Сазыг-оолович

**Бөлүк: Техник эртемниң
эртемдери**
Самданчап Тавак-оол Хертекович

Бөлүк: Геология эртеми
Лебедев Владимир Ильич

Бөлүк: Эртемден-этнограф
1. Вайнштейн Себян Израйлович
2. Грач Александр Данилович

Бөлүк: Эртемден-медик
Ондар Дому Көк-Кысович

Бөлүк: Эртемден-искусствовед
1. Будегечиева Тамара Будегечиевна
2. Кыргыз Зоя Кыргысовна

Бөлүк: Эртемден-генетик
Санчат Наталья Ойдуновна

**Бөлүк: Юриспруденция, эрге-хоойлу
эртемдери**
Күжүгет Сергей Степанович

Бөлүк: Эртемден-экономист
Копел Василий Амырдаевич

Бөлүк: Эртемден башкы
Алдын-оол Хомушка Сайынович

**Бөлүк: Сан-хоо эртемниң
эртемдери**
Полулях Юрий Георгиевич

Бөлүк: Хүреш
Сарыглар Семис-оол Борбак-Хүренович

Бөлүк: Хостуг хүреш
1. Доржу Александр Хертекович
2. Ярыгин Иван Сергеевич

Бөлүк: Сумо хүреш
Монгуш Аяс Семис-оолович

Бөлүк: Бокс
Санчат Саян Кан-оолович

Бөлүк: Самбо
Хураган Иван Иванович

Бөлүк: Кик-боксинг
Монгуш Мерген Намчалович

Бөлүк: Аыт спорту
Ынаалтай Сергей Бады-Хөөевич

Бөлүк: Шыдыраа
Шишгин Николай Петрович

Бөлүк: Хаак спорту
Тау Федор Менгиртевич

Бөлүк: Мыялчыл хоккей
Хомушук Кан-оол Сүрүнчович

Бөлүк: Ча алары
Достай Елена Евгеньевна

Бөлүк: Хол бөмбүү
Аракчаа Седий-оол Ховалыгович

Бөлүк: Туризм
Кром Яко Львович

Бөлүк: Чиник атлетика
Бактыков Василий Петрович

Бөлүк: Бут бөмбүү
Потылицын Валерий Алексеевич

Бөлүк: Кара алары
Монгуш Сайын-Белек Дарбанхаевич

Бөлүк: Дельтапланеризм
Чихачев Юрий Алексеевич

Бөлүк: Спортчу уг-шиг тывары
Ховалыг Шораан Алексеевич

Бөлүк: Социал хандырылга
Чамзырын Уйпук-оол Дүлүшович

**Шажын башкылары деп номинацияга
Бөлүк: Буддизм**
1. Куулар Очуржап
2. Лопсан-Чамзы
3. Хомушук Кенден-Сүрүн Езутуевич

**Бөлүк: 1989 чылда СССР-ниң улус
депутаттары (Чуртка бир-ле дугаар
инилишкениң демократтыг
сонгудалар)**
1. Алексеев Михаил Григорьевич
2. Дондуп Марий-оол Васильевич
3. Доронина Зинаида Николаевна
4. Кара-сал Дамдын Базыевич
5. Комаров Юрий Трофимович
6. Лапыгин Владимир Лаврентьевич
7. Оюн Вадим Орамбалович
8. Сагаандай Галина Сандаковна
9. Санчат Александр Сандакович
10. Сарев Сергей Борисович
11. Стреланин Сергей Васильевич
12. Цой Константин Николаевич
13. Ширин Григорий Чоодуевич

**Бөлүк: 1990 чылда РСФСР-ниң
депутаты**
1. Бичелдей Каадыр-оол Алексеевич
2. Монгуш Владимир Сагаанович
3. Ондар Чинит-Доржу Байрович
4. Ооржак Шериг-оол Дизижикович
5. Пиче-оол Алтай Николаевич

**Бөлүк: СССР-ниң Күрүнө
шааңдык лауреаттары**
1. Тока Салчак Калбак-Херекевич
2. Хойтпак-оол Кыргыз Хууракович

**Бөлүк: РСФСР-ниң Күрүнө
шааңдык лауреаттары (РСФСР)**
1. Аракчаа Раиса Ажыевна
2. Байынды Байр Сарыгович
3. Байынды Елизавета Байыровна
4. Дунчур Бригад Санчеевич
5. Дойбу-Хаа Дондук Хертекович
6. Саая Көгед Мижиттевич
7. Тойбу-Хаа Хертек Коштайович
8. Хертек Мижит-Доржу Сергеевич

**Бөлүк: Тыва АССР-ниң күрүнө
шааңдык лауреаттары**
1. Пюрбю Сергей Бакизович
2. Тока Салчак Калбак-Херекевич

**Бөлүк: Тыва Республиканың Күрүнө
шааңдык лауреаттары**
1. Бады-Сагаан Борис Филиппович
2. Байынды Эрес-оол Байырович
3. Дамба-Хуурак Орлан Дапчычьевич
4. Даржай Александр Александрович
5. Дойбу-Хаа Дондук Хертекович
6. Донгак Вячеслав Октябрьович
7. Кендениль Екатерина Седий-ооловна
8. Куулар Михаил Ким-оолович
9. Кыргыз Зоя Кыргысовна
10. Логачев Николай Ефремович
11. Монгуш Дарый Чудлудович
12. Мортал-оол Айдын Чылбак-оолович
13. Наксыл Надежда Кууларовна
14. Ондар Чыгыш Чинит-Доржуевич
15. Салчак Иван Чамзеевич
16. Солун-оол Ляндуп Иргитович
17. Сувакпип Олег Одереевич
18. Тока Владимир Салчаквич
19. Хертек Монгуш-оол Кандаанович
20. Чооду Кара-оол (Кара-Күске) Күнзеевич
21. Ширин-оол Хертек Олбеекович
22. Юша Надежда Сергеевна

**Бөлүк: Россия Федерациязының
Федералдыг Хуралының Федерация
Човушениң депутаттары**
1. Кара-сал Владимир Бораевич
1993 ч
2. Ооржак Шериг-оол Дизижикович
1993 ч

**Бөлүк: Россия Федерациязының
Федералдыг Хуралының Федерация
Човушениң кезжүүлери**
1. Бичелдей Каадыр-оол Алексеевич
1996 ч
2. Кара-оол Шолбан Валерьевич
1998 ч
3. Оор

ДААРТА — Ада-чурт камгалакчызының хүнү

Февраль 23-тү чогуу казан Ада-чурт камгалакчызының хүнү кылдыр байырлап эгелээни? Тыва Республиканың Шериг комиссарының оралакчысы полковник Алексей Чаландайович Ондар-биле ооң ажилдаар өрээлине бо айтыр дугайы чугаалашкан бис. Шериг талазы-биле дээди эртемниг специалистик тайылбыры бо.

Россияга Октябрьның Социалист Улуг революциясы тиилээн соон дарый, даштыкы интервентилерин чаа тургустунган анык республикаже шургуп кирип эгелээн кидин түлүк үезинде, 1918 чылдың февраль 23-те чаа Чазак ажилчын-тараачын Кызыл Армияны хевирлеп тургускан. Ынчанга ажилчын-тараачын чоңуң шеригинин төртүтүнгөн хүнү ылап-ла февраль 23.

1941 чылда ССРЭ-ниң девискээринче оор езу-биле халдаан фашист Германияның ыңчангы баштыгы Гитлер советтер чуртун каш-ла ай иштинде чылча шапкаш, 1942 чылда Кызыл Армияның төртүтүнгөн хүнү—февраль 23-те Москва хоорайга немец шериглерин чыскаалын хүлээп алыр мен деп бүгү делегейге чарлап мактанган. Ооң ол мактангышыкы бүтүз. Бо үеге чедир Кызыл Армия фашист шериглерин бурунгаарлаашкыны доктаадыпкан болгаш удур шаап халдап эгелээн. А ол чылын февраль 23-те Москвага немец эвес, совет шеригиниң чыскаалы болган. Оон эгелээш ол хүнү Совет Армияның хүнү деп эде адаан.

Оон ыңай ССРЭ буступ дүшкен соон дарый, Совет Армия хүнүн Ада-чурт камгалакчызының хүнү кылдыр эде адаанын номчукчулар билдир.

БҮДҮҮЗҮНДЕ

Ада-чурт камгалакчыларының хүнү февраль 23-ке кайы хире белеткенни турарын билдир алыры-биле Кызыл хоорайда кызыгаар отрядының Н шериг кезээнге чеде бердивис.

Анаа бисти кызыгаар отрядының командириниң оралакчысы полковник Николай Иванович Гончаров хүлээп алгаш, шериг оркестриниң дирижеру прапорщик М. Н. Васильевке үдеткен, шериг кезээнде байдал-биле таныштырып чорудупту.

Баштай №1 өөредиге ротазынга бардывс. Ук ротаның командири капитан Э. В. Ковтун биске шериглериниң чурттаар, дыштаныр черлерин көргүстү. Шериглериниң оруннарын бичин-даа дырышкак чок кылдыр эткилеп каан. Арыг-силли аажок. Дыштаныр, теннис ойнаар өрээлинде суг пейзактар чурраан өнүгү чуруктарын аскалаан. Куш-шыдал сайзырадыр өрээлде 16, 24, 32 кг. гирлер, штангалар дээш, өске-даа хол, бут шынганнары сайзырадыр спорт херекселдери хой болду. Черле ыңгаш шериглериниң чурттап турары эки.

Лол хүн ук шериг кезээнин дайынчылары автомат боолла өөренир-биле хоорай даштында тускай белеткедиг шөлүчү чоруп турлар. Бирги ротаның шериглери автоматтарын, протитогастарын белет-

кеп, идик-хевин эде-хере кеттинген оолдары көргөш, шагда шериг албан эрттир турганын сагыжымга чуруттунуп турду.

Шериг кезээнин девискээри арыг-силли, бетоннап каан шөлүчүгөштерде бичин-даа агарар хар чок. Капитан Ковтунуң боду Украина чурттуг, бо шериг кезээнге 1994 чылдан эгелэп ажилдаан,

дуржулгалыг командир болду. Ротазында бүгү байдал-биле бисти таныштыргаш, эптиг-ээлдээ-биле байырлаш-каш, Э. В. Ковтун шериглерини командирлап алгаш, автомат боолдады өөредир шөлүчү үнүтү.

Полковник Н. И. Гончаров: — Чоокку каш хүннөрдө бистин кызыгааржыларымыс 15 кызыгаар үрекчизин тут-

кан. Шериглериниң иштинде биле корум-чуруму эки. Даарта болур Ада-чурт камгалакчыларының хүнүне бистин шериг кезээнге белеткел шынгы чоруттунган. Байырлыг чыскаал, спортчу маргылдаалар болур. Хоорайның уран чүүл коллективтериниң концерттерин база көөр бис — дээш, оон-даа өске белет-

кедлер дугайын чугаалады. Ада-чурт камгалакчыларының хүнү — февраль 23 — кызыгааржыларга улуг байырлаа. Шериг кезээнде шупту чүве чаа онзагай байдалдыг көстүп турду. Байыр-лалын эки демдегээрин кызыгааржыларга күзөш, шериг кезээнден үнүп чоруптувс.

ЧУРУКТАРДА: биче сержант Р. А. Запирбеков (ийнги чурукта); №1-ги ротаның шериглери кара боолаларыга белеткенни турлар. Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тыттырган чуруктары.

КАДЫКШЫЛДЫ КҮЗЕДИМ

Сибириниң эргин хоочуннары болган дайынчылары! Ада-чурт камгалакчызының хүнү байырлаштыр Силерге чүрөстүп хапызында байыр чедирши!

Бүгү улустун бо байырлалы болза россияжыларниң хой салгалдарыга орус чөйөскөтүн, бистин Төрөөн чурт-тунуң хосталгазы болган хамаарышпас чоруу дээш амы-тынын берген өрөс-дидим дайынчыларының алдары болур.

Россияның чоңу бодунуң бүгү тоогүзүнде Төрөөн чурт-тун маадарлыгы-биле өрөс-дидим камгалап келген. Чурт-тун салым-чолу армияның салым-чолу-биле кезээде хол-базын келген. Чукеске холдун доштарынга, Куликов шолуңе, Бородинго болган Ада-чурттуң Улуг дайынчыны тулуунукуштарыга Ада-чурт камгалакчыларының алдары дайынчы чапчыларга адаларындан оол-дарынга дамчып келген. Амгы тайбың үеде солдаттар болган офицерлер боттарының дайынчы хүлээлселерин күөсүдирин уламчылап, Конституцияны болган Россияны девискээриниң бүрүн-бүдүн турарын камгалап турар.

Сибирь чурттуг дайынчылар күрүнениң идегели болган чөлөпкүш бооп келгенинге болган артарынга чоргаарланып тур мен.

Силерге быжыг кадыкшылды, ог-бүлөңерге аас-кежикти, тайбың чаагай чүүлдерин күзөдүм!

Ханы хүндүткел-биле, Россия Федерациязының Президентизиниң Сибирь федералдыг округунда Бүрүн эргелиг төлээзи Леонид ДРАЧЕВСКИЙ.

ШАҢНАЛДАРНЫ ТЫПСЫР

Даарта, февраль 23-те ТР-ниң Шериг комиссарында Ада-чурт камгалакчыларының хүнү байырлаар. Виктор Кок-оол аттыг хожжун-шын театрыга кезээ офицерлер чымык болур. Анаа таңгы, конкуре эртер болган аттракцион дээш, яныз-бүрү оюннар ойнаар. Ооң соонда ТР-ниң Президентиниң Ш. Д. Ооржак шаңналы тынсыр. Шериг комиссарында бодунуң ээлчээнде Чечен Республикага коргускен эресс-маадарлыг чоруктары дээш "Эресс-маадарлыг чорук" орденниң Шолбан Сергеевич БИМА-СЕРЕНТЕ (бо оол Чечен Республикага маадарлыгы-биле олген. Шаңналы ала-незиге тынсыр), Эресс-дидим чорук деп медалды Адыл-оол Шамович ООРЖАККА, "Жукок медалы" шаңналы Алаш Калдар-оолович МОНГУШКА тынсыр.

Тоогүде ада-огбелериниң маадарлыг чоруктарын амгы анык салгал база катанга, оларниң адыл сыкпайн турары биске, тыва кижилерге, чоргааранчыг.

Даарта—Ада-чурт камгалакчызының хүнү февраль 23. Ада-чуртту камгалакчылары—эр кижилер бөрүзүнүң херээ. Бодунуң күш-ажылы-биле, харын-даа амдыралы-биле Ада-чуртун камгалавайн чоруп эр кижилер бар бисчү? Чок.

Ам бодунуң билгир-мергежил-биле Ада-чуртунуң иштини чурумун быжылгап, ону иштинден камгалап, моральдыг чаагай мөзү-шар-биле кайнап чоруур эрлерин бирээни-биле номчукчуларны таныштырар-дыр бис. Ол Тыва Республиканың Прокуратуразының истелге эргелелинче онза чугула херектер истээр салбырын ажалдакчызы алгарып Ук салбыр Тыва Республикада онза аар, эң айылдыг, долгандыр чурттал турар кижилерге, хой-нигитке хоралыг уруктары чедир херектерин бүгү тала-биле истээр, кем-херек үлгедикчилерин сүрүп турар, оларга чогуур кеземче чүүлүн хоойлу эзуугаар оонагаш, херекти судче дамчыдар албан чери болур. Ынчанга анык истектинге баштайгы дээрзинде бергелер турганы чугаажок. Сөагыш амыр чурттап, өөренип чоран анык кижилер-херектер онза айылдыг херектер-биле таныжып, дерзин үлгедикчилер, өлүрүшкүнер истеп, амдыралдын кара талазын көрүп ажалдай бээрге, ооң амдыралында бир улуг эрпиде болган диниме, чазыг чок боор.

Кандыг херекти онза айылдыг дээрл? Шолбан Биче-ооловичиниң-биле алгырт, ол медердиги-биле билдир тур, кандыг-бир багай сорулга чедип алыр дээш, өш-биле ийи, үш кижиниң амы-тынында чедип, кижилерге, ниитилеге улуг когарал чедирген өзү кара хөдөлүшкүн-дир болур.

Тыва Республикада онза аар херектерин боду чыл-дагааннарының айы-биле үш

бөлүккө чарып болурун ол менээ дыннатыт. Бирээде, амгы үеде тыва чоңун, ылангы аныктарын, культура болган кижизидилге, сагыш-сеткил талазы-биле сайзыралын куудал турарында бик чүүлдерге сундугуп, бот-боттарын хүндүлешпейн, кижиниң чырык черге чурттаар хостуг эргезинче халдап, дерзин өлүрүшкүн кыла бээр база кижизидилгези кошкак чамдык оолдар даштыкы кинолар, видеолар көрүп алгаш, ында болуп турар коргунуч өлүрүшкүннерин, күштээжиннерин өтүнүп, бөлүлөжүп алгаш, херек үлгедикчилер. Ийде, Тывада ажал-агыларның ниити сандараашкынарының салдары-биле ажал тыгылбас, ачка-тегерик ажалдап аар болур ужурулуг, ийи дугаарында, мурунда байысаан оолдар кижизиниң сеткил-сагышын хөлчөк дүргөн билдир алыр психолог болур ужурулуг. Айылдыг кем-херек үлгедикчилериниң аразында бодалдар ханызы-биле чажырып шыдаар, кем чок болуп мегеленип туруп бээр, кажарлап, истелге будаар кижилер таваржып болур. Азы кандыг-бир чылдагаан ужуң кылбаан чүвезин кылган мен деп суг туруп бээр кижилер туруп болгай. А истекти кижиниң кол хүлээлгези — истелге адаанда кижиниң буруузуң тын тодардыры. Ийи дугаарында, истекти кижилер социал политик болур ужурулуг. Чүге дээш амдыралдын нарын, социал амдырал кижилерин кандыг-бир хөдөлүшкүн кылгырыга байдалды тургузар болгай. Оон ыңай истекти боду боттук барымдаларын, фактыларын анализтеп, тускай

удуртуп турар эвес, анык истекчилерин бот-тускайлап ажалдаарын деткир, херек апарганда, чогуур сүмени бээр онзагай дагыныкчы. Шынап-ла, истекти кижиниң ажалы бот-тускайлап, аңаа хамаарышкан бүгү-ле иштин-пирлерин ол чүгле боду хүлээп алыр. Чүгле истелге адаанда кижиниң хоругдаар да база хоойлуда көрдүнгөн хемчеглер алыр, улуг прокурорун санкциясын алыр.

ИСТЕКЧИ КИЖИ КАНДЫГ ОНЗАГАЙ ТАЛАЛАР-ЛЫГ БОЛУРУЛ дээрзин анык истекчинде айтырган мен. Ол мынчаар харыыла-ды. Кандыг-даа херекти истекчи кижилер бүгү тала-биле истээр апаар. Ынчанга бир дугаарында, оон эрге-хоойлу талазы-биле билдир ханы болур ужурулуг, ийи дугаарында, мурунда байысаан оолдар кижизиниң сеткил-сагышын хөлчөк дүргөн билдир алыр психолог болур ужурулуг. Айылдыг кем-херек үлгедикчилериниң аразында бодалдар ханызы-биле чажырып шыдаар, кем чок болуп мегеленип туруп бээр, кажарлап, истелге будаар кижилер таваржып болур. Азы кандыг-бир чылдагаан ужуң кылбаан чүвезин кылган мен деп суг туруп бээр кижилер туруп болгай. А истекти кижиниң кол хүлээлгези — истелге адаанда кижиниң буруузуң тын тодардыры. Ийи дугаарында, истекти кижилер социал политик болур ужурулуг. Чүге дээш амдыралдын нарын, социал амдырал кижилерин кандыг-бир хөдөлүшкүн кылгырыга байдалды тургузар болгай. Оон ыңай истекти боду боттук барымдаларын, фактыларын анализтеп, тускай

эксперт билдирериниң иштинде билдир турар ужурулуг. ООҢ ЫҢАЙ ИСТЕКЧИ КИЖИ ХАЯ ДЕГ БЫЖЫГ сагыш-сеткилди, кан дег кадыг чурумун, от дег изиг чүрөктүг болур. Оон башка кошкак уян-кенин кижилер онза аар кем-херектер истээр салбырга ажалдап шыдавас 1997 чылда истеп дооскаш, судче дамчыдыпкан херээш Шолбан ам-даа утпайн чоруур. Ынчан 21 харлыг уругуну ийи анык кижилер күштеп чазарлаш, өлүр этпек каан. Уругунуң мага-бодунда 50 ажыг кемдээшкүннер бар болган. Хөөкүй та кайы хире хилчичектен турган. Ийи анык кижилер кандыг-даа чылдагаан чокка, оон суу, хилчичектен турганы эмин эрттир дерзин болганын ам-даа кайгаар.

Ынчанга оон ажылы моон сонгаар амдыралга ыңдыг дерзин чүүлдер болдурбазынче уланган. Онза аар херектер истээр берге болгаш үр болгай. Айылдыг кем-херек үлгедикчилериниң бар ша-биле удурданын, хөдөлүшкүн, буруузуң, бичин-даа болза, эвээждерин кызылар. Ынчанга-даа Ш. Б. Монгуш 2000 чылда 9 херекти дооскаш, судче дамчыткан. Херекти шын, дүргөн истээр иштиндеги чаагай чоруунга база эки салдарлыг болгай.

Боду ышкаш анык, эки ажалдыг, кем-херек үлгедикчилериниң болдурбас дээш кызыл чоруур Аас Май-оолович Чудан-оолду, Эдуард Владимирович Орешковту, Иван Иргитович Успуну, Вячеслав Долаанович Кызыл-оолду, Михаил Кушак-оолович Монгушту, Лариса Эресс-ооловна Шимитти, Оксана Сыдам-ооловна Санчыны

ол улуг хүндүткел, чоргаарал, өөрүшкү-биле мактап чугаалап олурду. Анык коллектив быжыг найыралдыг, бот-боттарын деткижиш, сүмележиш ажалдап чоруур. Оларны бирээш Шораан Дыртык-оол-ович Ондар Бо хүннөрдө Чедир-Хөл кожунунуң прокурору апарган.

Оларның ажылы аажок берге. Эртенгиниң 8 шактан кезээкниң 9-10 шакка чедир ажалдаарлар. Чамдыкта дыштаныр хүннөрдө безин ажалдаар. Ындыг чорук оларның хууда амдыралында дыкшаптыктаар. Ындыг-даа болза өглериниң херээжен ээлери оларның ажылынын чугулазын билдир, харын-даа дузалажып турар. Орайга чедир ажалдаш, кезээ чанып келдире, амданып аш-чөм белең, бажын чыгып, херээжен ээ чазык, хөдүгүтүп алырга — анык ажалдакчыларга улуг өөрүшкү, чингелде. Прокурор истекчинин кадайы болуру база амыр эвес.

ООН ЫҢАЙ БАЗА БИР ОНЗАГАЙ ЧҮҮЛ — ук коллективтин эң анык М. К. Монгуш чоокта чаа дун кыс уругул апарган. Анык коллективке ол улуг байырлап болган.

Ынчанга 60 коллективтин өөрүшкүзүн үлөжип, оларның амы-хуу амдыралына аас-кежикти, ажалына улуг чедикчилерини күзеп, Ада-чурт камгалакчыларының хүнүн таварыштыр оларга болган республиканың бүгү кожунуңарында прокуратура ажалдакчыларынга ыңай байыры чедирип каалынар.

Материалдарны Борис ОНДАР белеткээ.

ТЫВАДАН БЕРЛИНГЕ ЧЕТКЕН

Бөкөн бештүн улуг шымын тиилелгезин чедип аарда, Бөкөн беш муң ылган маңаар, чаага мунар айттар туржук:

Бөкөн беш муң триллион доллар долаа херээ чокка-даа-ла Бердингенин ханы-биле бадтыкан каан чоргаар үшүгү Бермичелиг, дузааргаачал, пайыралчы тыва чоң бис!!

Тыва Күрүнени үндө-зилеп тургускан чырык угаанын тыва огул Монгуш Буян-Бадыргының чаңгыс үзөл-бодалдыг чоран чоок эжи, мээч ачам Хорлуу дарган огул Монгуш Кенеш — ол дошкун үениң чалбы-рааштыг суртаалчызы, фашизмни тиилээринге эвээш эвес үлүг-хуузуң кирип, чүлге чиди, чедипир сөс-биле эвес, а 23 шырак шарыларын база ховар дээр чүгүрүк

Батый КЕНЕШ.

Чазык шырайлыг, биче-жек мага-боттуг Константин Ермакович Егоровту сургал чораш чед бээрине, Рабочая кулдумчузуң эге бажында чер кырында бажында чурттап олурар болду. Буттарыңе дайын үезинде үш удаа балыглаткан болган ам кылшап шыдавас алгарган, орунда чыдар. 1923 чылдың июнь 23-те Балгазын суурга төртүтүнгөн, дайын эгелээде чаа-ла назы чедип, 18 харлаан турган, ол дайынны 1945 чылда Берлинге дооскаш, 1-ги бөлүктүн инва-лиди апарган чанып келген. Ынчанга-даа чаңгыс-даа хүн ажал чок олуруп көрбээ, дыка хой чылдарда Кызыл-дын хеп чуур комбинадыга

бызакчылап, оон пенсияже үнгөн.

Бир-ле чогаалда бөдүүн, перук чорук кижини каастаар деп бижээн. Шынап-ла, шаанда каш чылдар бурунгаар ол каасталга-даа болуп чоран чадавас, а амгы үеде перук, бөдүүн аажы-чаң кымын-даа кааставайн, харын-даа түредип, кара каарганнар аразында ак кас дег апар чылдар-дыр. Берлинге чедир дайылдаш-каш, бирги бөлүктүн инвалиди болуп, чуртунче, Тывазыңче чанып келгеш, бо хүнге чедир чаагайжыгтыкан оран-сава албаан Константин Ермаковичке ужуражы бергеш, арай эпчюксунуп, буруузуңуп, сагыжымда бир-ле аар чүве артып кады. Чүгү-даа шыдавас

кончуумну, болдунар болза, шыдаар болзумза буттары-биле кыкшап албас дайын кижикчиин, инвалид чаңгыс чер-чурттувуска дузалашкан болза... Хоорай чагыргазы Константин Ермаковичиниң сөөлү болгаш баштайгы улуг дилдиз дүргөн шиптирээр боор деп идеген артым. Чүгү дээрге ол дайын кижикчиин, инвалид мен деп чер-ле ынаар-мынаар диленип, чүткүп чоруп турбаан. Хоорай чагыргазында каш чылда чаагайжыгтыкан чуртталга шөлү алыр ээлчеге турарын безин билбес болду. Оон ыңай оодар ыаш, хөмүр-даш, электр энергиязы дээш безин чингелде ажыла-йын чораш. Ооңуң ишти Ксения Яковлевна кызымк

кижи болгаш хоорайның чагырга чериниң даргаларында дилег кылып, хүлээп алышкынче чорупкан болду. Чыл келген тудум-на эвээж оор дайын кижикчилериниң эң-не хеймеркири 73-75 харлыг. Бистин боттарыныстың ажы-толүвүстүң амгы тайбын дээр, чуртталгазы дээш амы-тынында чарылганнарын утпайн, бөгүн аравыста чурттап чоруурларга кезээде мөгейип, оларның сагыш-сеткилин хомудатпайн көрөзленир.

Зинаида ЮМБУУ, Кызыл хоорайның хоочуннар чөвүлелиниң кижигүнү, журналист.

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

ӨӨРҮНЧҮГ-ДҮР

Ада-чурт камгалакчызының хүнү февраль 23 — бистерге кырган фронтучу эки турарчыларга база улуг байырлаа.

Теледамчыдылгалардан Ада-чурттуң Улуг дайынчыны дугайында киноларны көрүп олтура, Ада-чурт камгалаар чаагай херекке кижизип, 1944 чылда дайынның кадыг, берге оруктарын эртип, Украинаның девискээринде Деражно, Сурин суурларын, Ровно, Дубно хоорайларын хосташканымыс бо-ла сактыр-дыр мен.

Ынчан тыва эки турарчылар төрөөн Тывазының адыл сыкпааннар Ковров хоорайга

аът сургуулунга эң тергини болганымыс генерал-полковник О. И. Городовик-тун мактаанын кажан-даа утпас мен. Шап кычар эки белеткенен тыва эскадрон тулуушкун бурууңе эки кижизип, шыларга турган.

Амгы аныктарың Ада-чурт камгалаар төлөтпиг херекке идепкейлиг кижизип, Афганистанга болуп эрткен болгаш Чечен Республикада уламчылап турар дайынга өгбелерин ады сыкпайн турарын дынаары биске өөрүнүгү-дүр.

Павел ПИЧЕ-КЫС, дайынның хоочуну, эки турарчы.

 Кызыл хоёрй Красноярская, 100 Индекс 667000 ТУРГУЗКУЧУЛАРЫ: Тыва Республикасы Чааза болгаш "Шын" солун редакциянын коллективн Кол редактор Светлана МОНГУШ.	РЕДАКЦИЯ КИЛИПТЕРИЗЫ: Кутугур Сат Чинмисаа Монгуш Айлан Монгуш Сергей Хертек, Таан-оол Хертек РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кот редактор 3-43-34, кол редакторнун оралакчыы 3-33-91 секретариат 3-34-98 Солун келбени барганда дараазында телефоннарже долгаар 3-14-94	КИЛИДИСТЕР Нигитилел-полгитиктер килдиз 3-39-15 Компьютер ораалы 3-36-82 Бухгалтерия 3-41-16 Солунну "Шын" солун редакциянын компьютер товунуе орон болгаш чыскагаан Неделяла чы катап унер Хемчизил 2 параламал ама Тираж 5839 Чагыр 21	ЛАР (АННБВБС № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "ТываКредит" Кызыл ИНН 1701008465 корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729 Солун Россия Федерациязынын Паралага болгаш массалыг информация чепкестеринин талазы-биле хоойлужулгазынын чорудулгазынга контроль болгаш буртуктуктин Тыва девискар эргелигине буртуктуктин Буртуктирген дугаары Т 00007 ТР-нин паралага болгаш информация чуркунтотинин тнпграфиязынга парлаан (Кызыл, Шетинин Кравичко 1) Солунда паралаттыган материалдарнын авторларынн боллаалары редакциянын турружу-биле дүшпейн барып болур Айтыттыган саннары болгаш өскө-бас фактылары, дындагылары джш авторлар боттары харыылаар
---	---	--	--